

Електронний журнал «Ефективна економіка» включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України № 975 від 11.07.2019). Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.
Ефективна економіка. 2022. № 10.

DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2022.10.2>

УДК: 336.1:352

Б. І. Пишук,

*д. е. н., професор, професор кафедри фінансових технологій та консалтингу,
Львівський національний університет імені Івана Франка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7930-0791>*

ФІНАНСОВА САМОДОСТАТНІСТЬ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УМОВАХ ВІЙНИ: НОВІТНІ ВИКЛИКИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

B. Pshyk,

*Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Financial
Technologies and Consulting, Lviv National Ivan Franko University*

FINANCIAL INDEPENDENCE OF TERRITORIAL COMMUNITIES IN THE CONDITIONS OF WAR: THE LATEST CHALLENGES AND WAYS TO OVERCOME THEM

Стаття присвячена узагальненню та аналізу основних сучасних викликів фінансовій самодостатності територіальних громад України в умовах воєнного стану та визначенню перспективних напрямів і механізмів її забезпечення

Аналіз частки доходів місцевих бюджетів у ВВП засвідчив послаблення ролі територіальних громад у формуванні валового внутрішнього продукту України та суттєве відставання даного показника порівняно з розвинутими європейськими країнами. На основі оцінки структури доходів місцевих бюджетів в Україні у 2012–2021 рр. виявлено високу частку офіційних трансфертів. Тенденція до її зниження (з 59 до 35%) сприяє поступовому зменшенню залежності місцевих бюджетів від

трансфертів з державного бюджету та зростанню їх фінансової самодостатності. Акцентовано увагу на появі структурних змін та фіскальних дисбалансів у бюджетах територіальних громад, викликаних територіальною релокацією підприємств до безпечних регіонів в умовах війни.

Обґрунтовано підходи до вдосконалення механізму фінансового вирівнювання диспропорцій у розвитку територіальних громад на основі розширення переліку платежів, які входять до розрахунків базової та реверсної дотацій, а також законодавчої зміни порядку зарахування податку на доходи фізичних осіб за місцем проживання фізичної особи, а не місцем її праці, здійснення диференціації бюджетного ресурсу за рівнями бюджетної системи (міські, селищні і сільські бюджети).

Рекомендовано знижувати трансфертну залежності місцевих бюджетів від державного шляхом здійснення одночасної передачі органам місцевого самоврядування переважної більшості повноважень місцевого характеру і коштів Державного бюджету у вигляді окремих податків або їх частини, а також ліквідацію повноважень місцевого самоврядування щодо здійснення видатків без належного ресурсного забезпечення.

Запропоновано внутрішні нарощення обсягів небюджетних фінансових ресурсів, що впливатимуть на підвищення рівня фінансової самодостатності територіальної громади (прибуток від діяльності комунальних підприємств; дохід від продажу і здачі в оренду комунального майна; проценти за депозитами територіальної громади, банківські та інші кредити, емісія цінних паперів власного боргу, гранти, благодійні внески, кошти на формування ендавментів, надходження від концесій та місцевих гарантій тощо).

The article is devoted to the generalization and analysis of the main modern challenges to the financial self-sufficiency of the territorial communities of Ukraine in the conditions of martial law and the definition of promising directions and mechanisms for its provision.

The analysis of the share of local budget revenues in GDP showed the weakening of the role of territorial communities in the formation of the gross domestic product of

Ukraine and the significant lag behind this indicator compared to developed European countries. Based on the assessment of the revenue structure of local budgets in Ukraine in 2012–2021, a high share of official transfers was revealed. Its downward trend (from 59 to 35%) contributes to the gradual reduction of the dependence of local budgets on transfers from the state budget and the growth of their financial self-sufficiency. Attention is focused on the appearance of structural changes and fiscal imbalances in the budgets of territorial communities caused by the territorial relocation of enterprises to safe regions in wartime conditions.

Approaches to improving the mechanism of financial equalization of disparities in the development of territorial communities based on the expansion of the list of payments that are included in the calculations of basic and reverse subsidies, as well as the legislative change in the procedure for calculating personal income tax based on the place of residence of an individual, rather than the place of work, are substantiated. implementation of budget resource differentiation according to the levels of the budget system (city, village and village budgets).

It is recommended to reduce the transfer dependence of local budgets from the state by simultaneously transferring to local self-government bodies the vast majority of local powers and State Budget funds in the form of separate taxes or part of them, as well as the elimination of the powers of local self-government to carry out expenditures without adequate resource support.

Internal increases in the amount of non-budgetary financial resources are proposed, which will affect the level of financial self-sufficiency of the territorial community (profit from the activities of communal enterprises; income from the sale and lease of communal property; interest on deposits of the territorial community, bank and other loans, issuance of own debt securities , grants, charitable contributions, funds for the formation of endowments, proceeds from concessions and local guarantees, etc.).

Ключові слова: воєнний стан, децентралізація, місцеве самоврядування, місцеві бюджети, територіальні громади, фінансова самодостатність, фінансування.

Keywords: martial law, decentralization, local self-government, local budgets, territorial communities, financial self-sufficiency, financing.

Постановка проблеми. Сучасна ситуація в Україні, зумовлена військовою агресією з боку російської федерації, спричинила порушення стійкості соціально-економічної системи країни, припинення чи істотного погіршення ефективності виробничо-господарської діяльності, зниження конкурентоспроможності підприємств та економічного комплексу країни загалом. Все це негативно позначається на функціонуванні чималої кількості територіальних громад та процесах забезпечення їх фінансової самодостатності, адже війна призвела до страшних руйнувань українських міст та сіл, знищення критичної інфраструктури у багатьох громадах та регіонах, мільйонів вимушених переселенців, суттєвих зсувів у демографічній ситуації в різних регіонах. Відтак до традиційних викликів, які стояли перед багатьма територіальними громадами до війни, додалися нові, які з різних причин навіть не враховувались при плануванні як малоймовірні, однак тепер стали домінуючими і такими, що впливатимуть впродовж тривалого часу.

Сьогодні більшість територіальних громад в Україні працюють в екстремальних умовах, що потребує належного забезпечення надійності та стабільності їх функціонування в умовах воєнного часу, передусім фінансового. Тому безумовним пріоритетом сьогодення стає визначення першочергових завдань, які мають покладатися на органи управління територіальних громад, задля того, щоб забезпечити їх максимальну ефективність в управлінні ресурсним потенціалом відповідних територій. Перш за все вони мають забезпечити такий обсяг ресурсів для наповнення місцевого бюджету, якого було б достатньо як для ліквідації наслідків воєнних дій, так і подальшого досягнення загального позитивного результату розвитку громади.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика оцінювання фінансової самодостатності територіальних громад та формування дієвих механізмів її забезпечення завжди перебувала у площині наукових інтересів багатьох вітчизняних і зарубіжних дослідників, зокрема таких як Д. Андерсен, Р. Бьорд, Б. Велхем, Н. Виговська, Г. Возняк, О. Кириленко, Р. Масгрейв, С. Леонов, У. Оутс, А. Пелехатий, Ю. Петрушенко, І. Сторонянська, Т. Харт та ін. Актуальність цієї статті зумовлюється потребою у дослідженнях цих та інших авторів доволі широко висвітлюється проблематика формування та реалізації бюджетної політики,

вітчизняний і світовий досвід формування місцевих бюджетів в умовах фінансової децентралізації, можливості підвищення ефективності їх використання й розподілу. Значна увага у публікаціях зазначених авторів акцентована на вирішенню проблем створення належних матеріальних, фінансових та організаційних умов для забезпечення здійснення органами місцевого самоврядування власних і делегованих повноважень. Проте механізмам забезпечення фінансової основи самодостатніх територіальних громад в Україні з огляду на новітні виклики та загрози, зумовлених воєнним станом, на сьогодні приділена недостатня увага. Окремих досліджень потребує обґрунтування впливу фінансової самодостатності територіальних громад на основні параметри інноваційного, інвестиційного та економічного розвитку країни.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз основних сучасних викликів фінансовій самодостатності територіальних громад України в умовах воєнного стану та визначення перспективних напрямів і механізмів її забезпечення.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Внаслідок війни російської федерації проти України, розв'язаною ще у 2014 році, відбулася дестабілізація як окремих регіонів, так і національної економіки загалом, адже окупація Криму та постійні бойові дії на території Донецької та Луганської областей призвели до часткової втрати території, а відтак – економічного потенціалу. Впродовж останніх восьми років українська економіка звикла до стану гібридної війни, яка негативно позначилась на характеристиках моделі просторового розвитку України, внаслідок чого посилились процеси деіндустріалізації і скорочення технологічного та інноваційного потенціалу.

З огляду на сильне суспільно-політичне потрясіння, викликане війною, значних деформацій зазнали і продовжують зазнавати практично усі сфери суспільного життя, а також галузі та сектори економіки на усіх рівнях управління економічними відносинами, у тому числі територіальні громади та сфера їх фінансового забезпечення. За час війни територіальні громади та органи місцевого самоврядування проявили себе найкращим чином не лише в частині надання матеріально-технічної і фінансової допомоги Збройним силам України та організації територіальної оборони, а й з позицій підтримки найважливіших сфер суспільного

життя в умовах сьогодення – забезпечення громадської безпеки, сприяння процесам релокації бізнесу, соціальна підтримка внутрішньо переміщених осіб, надання громадянам адміністративних послуг. Завдяки позитивному впливу адміністративно-фінансової децентралізації органи місцевого самоврядування отримали автономні повноваження і, відповідно, фінансові ресурси, які відіграють основну роль у протистоянні військовій агресії. Проте на даний час перед державою і територіальними громадами постає чимало нових викликів сьогодення, зокрема врегулювання дисбалансів у розвитку різних громад, забезпечення їх стабільного розвитку, відновлення пошкодженої інфраструктури, чітке розмежування повноважень між всіма рівнями влади, підтримка демократичності прийняття рішень. Відтак необхідно переглянути та скоригувати ключові завдання для територіальних громад і органів місцевого самоврядування для забезпечення ефективного поточного управління їх економічним потенціалом, налагодження дієвих міжбюджетних відносин задля повного і забезпечення нагальних потреб фронту та відновлення економіки.

Слід зазначити, що рівень розподілу функцій і, відповідно, видатків між державним і місцевими бюджетами певною мірою визначається обсягом валового внутрішнього продукту (ВВП), що перерозподіляється через них, адже саме частка суспільно-корисних благ, що споживаються на місцевому рівні, є максимально наближеною до вирішення потреб громадян.

Співставлення у динаміці показників абсолютного розміру ВВП і доходів місцевих бюджетів (з урахуванням обсягів отриманих міжбюджетних трансфертів) дало змогу виявити тенденцію до скорочення частки останніх з 16,0 до 10,6% впродовж 2012 – 2021 років відповідно (таблиця 1). Така тенденція свідчить про послаблення ролі місцевих бюджетів у формуванні валового внутрішнього продукту України, тоді як частка доходів місцевих бюджетів у ВВП таких розвинутих європейських країнах як Фінляндія і Швеція, перевищує 24 % [1].

Таблиця 1. Частка доходів місцевих бюджетів у ВВП України у період 2012–2021 рр.

Показник	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
ВВП, млн. грн.	1408889	1454931	1566728	1979458	2383182	2982920	3558706	3974564	4194102	5459574
Доходи місцевих бюджетів, млн. грн.	225274	221019	231702	294460	366143	502098	562422	560531	471482	580746
Офіційні трансферти, млн. грн.	124460	115848	130601	173980	195395	272603	298940	260302	160177	202733
Частка доходів місцевих бюджетів у ВВП, %	16,0	15,2	14,8	14,9	15,4	16,8	15,8	14,1	11,2	10,6

Джерело: розраховано і складено за даними [2]

Один з механізмів формування бюджетів територіальних громад в умовах децентралізації, що безпосередньо означається на їх фінансовій самодостатності, – це офіційні трансферти, які надходять до останніх внаслідок прямих міжбюджетних відносин з державним бюджетом. З таблиці 1 видно, що впродовж 2012 – 2021 років їх обсяг зріс в 1,62 рази – з 124460 до 202733 млн. грн. Однак судити про фінансову залежність бюджетів територіальних громад від обсягу наданих офіційних трансфертів з державного бюджету можна за часткою останніх в сукупних доходах місцевих бюджетів (таблиця 2).

Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що впродовж 2012 – 2021 років значна частина доходної частини місцевих бюджетів формується за рахунок офіційних трансфертів як від органів влади вищого рівня, так і Європейського союзу та міжнародних організацій. Їх частка у сукупних доходах місцевих бюджетів становила майже 35%, то за період з 2012 по 2018 рік вона була у розмірі понад 50%.

Таблиця 2. Динаміка показників структури доходів місцевих бюджетів в Україні у 2012–2021 рр., %

Види надходжень	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Податкові надходження	38,11	41,26	37,69	33,36	40,12	40,03	41,34	48,27	60,6	59,7
Офіційні трансферти	55,25	52,42	56,37	59,08	53,37	54,29	53,15	46,44	34,0	34,9
Неподаткові надходження	5,61	5,49	5,29	6,84	5,97	5,17	4,98	4,66	5,4	5,4

Джерело: розраховано і складено за даними [2]

Це пов'язане з делегуванням окремих функцій на місцевий рівень та їх відповідним фінансуванням через міжбюджетні трансферти. Така ситуація є невідповідною потребам зміцнення місцевого самоврядування, оскільки перетворює більшість територіальних громад у фінансово неспроможні. Зазначене значною мірою обумовлено процесами посилення централізації системи державних фінансів в Україні, що дестимулює органи місцевого самоврядування щодо ефективного використання фінансового потенціалу підвідомчих територій.

Як бачимо, фінансова самодостатність територіальних громад та стійкість їхніх бюджетів пов'язана зі структурою фінансових ресурсів та рівнем залежності від зовнішніх джерел фінансування. Реформа бюджетної децентралізації позитивно вплинула на зміцненні дохідної бази територіальних громад з огляду на зростання доходів їхніх бюджетів, що було особливо помітно впродовж перших років її проведення. Іншою позитивною тенденцією стало відчутне послаблення залежності місцевих бюджетів від державного.

Показник частки офіційних трансфертів у загальному обсязі їхніх доходів впродовж 2010–2019 рр. досягнув максимального значення у 2015 році – 59,08 %, тоді як мінімального значення – майже 34 % у 2021 році. При цьому, починаючи з 2016 року і дотепер, спостерігається тенденція до зниження даного показника – з 53,15% до 34,9% на початок 2022 року. Таким чином, можна зауважити, що реформа фінансової децентралізації сприяє поступовому зменшенню залежності місцевих бюджетів від трансфертів з державного бюджету та зростанню їх фінансової самодостатності.

Протилежна тенденція, на відміну від офіційних трансфертів, характерною є для податкових надходжень територіальних громад, частка яких варіюється у діапазоні 38,11 – 59,7 %, досягнувши мінімального значення (33,36 %) у 2015 р., а максимального (60,6%) – у 2020 р. Все це дає підстави стверджувати, що підвищення фінансової самодостатності місцевих бюджетів у ході реформи фінансової децентралізації відбувається за рахунок нарощення фіскального потенціалу. Варто також відзначити, що частка неподаткових надходжень є відносно стабільною і впродовж аналізованого періоду коливається у межах 5–7 %.

Проте це джерело надходжень є незначним у структурі доходів місцевих бюджетів і не справляє суттєвого впливу на фінансову самодостатність територіальних громад.

Інформація щодо обсягів надходжень до місцевих бюджетів, наведена у таблиці 3 свідчить про те, що саме за рахунок бюджетів територіальних громад забезпечують належне функціонування фінансової системи на місцевому рівні. Так, надходження до бюджетів територіальних громад за 7 місяців 2022 року склали в середньому 70% від всіх надходжень місцевих бюджетів, що за обсягом в 4,9 рази перевищують надходження до обласних бюджетів загалом.

Таблиця 3. Обсяги надходжень до загального фонду місцевих бюджетів України у розрізі їх типів за 7 місяців 2022 року (без трансфертів), млрд грн

Тип бюджету	Січень	Лютий	Березень	Квітень	Травень	Чевень	Липень
Бюджети територіальних громад	19,8	23,2	16,6	18,4	21,7	22,5	24,0
Обласні бюджети	3,0	4,7	4,7	3,4	5,8	4,4	4,2
Бюджет м. Києва	4,4	5,8	4,6	3,5	5,4	4,0	5,8
Районні бюджети	0,005	0,01	0,004	0,002	0,003	0,003	0,002
Разом	27,205	33,71	25,904	25,302	32,903	30,903	34,003
Частка бюджетів територіальних громад у загальному обсязі місцевих бюджетів, %	72,8	68,9	64,1	72,7	66,0	72,8	70,6

Джерело: розраховано і складено за даними [3; 4]

При цьому варто зауважити, що внаслідок війни росії проти України, негативного впливу в частині втрат зазнали всі бюджети місцевого рівня. Проте найбільш відчутним порівняно з іншими такий вплив виявився для бюджетів територіальних громад, які в свою чергу, змогли швидко адаптуватися до нинішніх реалій та відновити поступове зростання дохідної бази. Це відбулося за рахунок часткової адаптації підприємств до умов війни та подальшої сплати ними податкових платежів, зростання обсягів сплаченого податку на доходи фізичних осіб порівняно з попередніми роками (внаслідок значної кількості військовослужбовців із гідним грошовим забезпеченням). Проте внаслідок скасування загальнодержавного акцизу на пальне (встановлення ставки на рівні 0 євро за 100 літрів) місцеві бюджети, які з 1 січня 2017 року отримують певну частку (13,44%, що забезпечило у 2021 році місцевим бюджетам надходження в обсязі 9,6 млрд грн) від надходжень загальнодержавного акцизу, відчули й відчуватимуть

надалі значних втрат за даним видом надходжень, що було зумовлено необхідністю врегулювання ситуації на ринку пального.

Одним з найголовніших викликів сьогодення, на який слід звернути першочергову увагу, є процеси релокації бізнесу та переміщення цивільного населення зі східних регіонів України в її центральну та західну частини. На даний момент часу це потребує додаткового навантаження на витратну частину бюджетів територіальних громад, оскільки виникає потреба у забезпеченні тимчасового розміщення релокованих підприємств і внутрішньо переміщених людей. У найближчій перспективі до цього може додатися створення належних умов для довгострокового перебування тих, хто вирішить залишитися в місцях релокації на тривалий період або й назавжди [5].

Водночас відбуваються глобальні зміни в бізнес-привабливості територій України, пов'язані з процесами релокації бізнесу та переміщення населення. Наведемо першу десятку з рейтингу територій, яка характеризується найвищими показниками ділової активності: 1 місце – м. Київ; 2 місце – Львівська; 3 місце – Київська; 4 місце – Хмельницька; 5 місце – Чернівецька; 6 місце – Полтавська; 7 місце – Івано-Франківська; 8 місце – Тернопільська; 9 місце – Черкаська; 10 місце – Волинська області. Як бачимо, абсолютне лідерство у показниках ділової активності посідає м. Київ, однак його частка в Україні щодо новозареєстрованого бізнесу зменшилася з 17,5 до 16%. Натомість у Львівській області цей показник зріс з 6,5% до 10,7% [6]. Така зміна нашоюхує на думку, що столиця почала втрачати свою домінуючу позицію, і з нею можуть успішно конкурувати інші території з більш привабливим бізнес-кліматом.

Найбільш негативно шок повномасштабної війни вплинув на ділову активність таких областей: Сумська (з 14 на 20 місце), Миколаївська (з 12 на 21 місце) і Херсонська (з 11 на 24 місце). Одночасно суттєве покращення позицій демонструють правобережні області: Тернопільська (з 20 на 8 місце), Черкаська (з 18 на 9 місце), Івано-Франківська (з 16 на 7 місце), Рівненська (з 22 на 13 місце) [6]. Таким чином відбувається переміщення підприємств із найбільш економічно активних регіонів, на території яких відбувалися або ж продовжуються відбуваються бойові дії, до більш безпечних регіонів зі значно нижчим рівнем

ділової активності (за винятком Львівщини), що своєю чергою зумовлює появу фіскальних дисбалансів у бюджетах територіальних громад зазначених вище регіонів та, відповідно, зростання рівня їх фінансової самодостатності.

Вагомою проблемою, властивою для бюджетів територіальних громад, є значна диференціація доходів і видатків у розрахунку на одну особу. У таблиці 4 подано статистичні дані за обсягами доходів і видатків на 1 особу у розрізі 40 об'єднаних територіальних громад (ОТГ) Львівської області.

Таблиця 4. Рейтинг 40 ОТГ Львівської області у розрізі доходів та видатків загального фонду на одну особу у 2021 році

Місце у рейтингу	Доходи загального фонду на 1 мешканця		Видатки загального фонду на 1 мешканця	
	Громада	Сума, грн.	Громада	Сума, грн.
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>
1	Славська	18 589,5	Славська	15749,3
2	Солонківська	10 325,4	Волицька	10274,4
3	Підберізіцівська	7 759,1	Заболотцівська	8 678,2
4	Давидівська	7 441,0	Підберізіцівська	8 061,9
5	Волицька	6 920,1	Солонківська	7 973,0
6	Мурованська	6 299,8	Кам'янка-Бузька	7 436,2
7	Дублянська	6 275,9	Жовтанецька	7 083,4
8	Кам'янка-Бузька	6 098,0	Радехівська	6 956,3
9	Заболотцівська	5 813,6	Тростянецька	6 925,2
10	Зимноводівська	5 245,1	Бабинська	6 808,9
11	Тростянецька	5 035,6	Давидівська	6 641,9
12	Новокалінівська	4 908,2	Мурованська	6 483,9
13	Жовтанецька	4 734,0	Новокалінівська	6 213,3
14	Радехівська	4 591,2	Бібрська	6 201,7
15	Великолюбінська	4 463,7	Рудківська	6 136,2
16	Шегинівська	3 642,4	Новострілищанська	6 134,0
17	Великомостівська	3 440,1	Великомостівська	6 089,6
18	Меденицька	3 285,8	Великолюбінська	6 023,1
19	Мостиська	3 227,5	Чукв'янська	6 003,2
20	Бабинська	3 179,1	Мостиська	5 968,1
21	Бібрська	3 134,4	Нижанковицька	5 933,2
22	Ходорівська	3 029,8	Судовишніанська	5 919,0
23	Гніздичівська	2 745,7	Зимноводівська	5 875,6
24	Новострілищанська	2 618,9	Вільшаницька	5 846,1
25	Розвадівська	2 601,4	Ходорівська	5 835,6
26	Щирецька	2 574,9	Лопатинська	5 707,9
27	Лопатинська	2 481,4	Бісковицька	5 704,9

1	2	3	4	5
28	Судовишнянська	2 405,7	Меденицька	5 688,7
29	Нижанковицька	2 293,7	Дублянська	5 495,6
30	Бісковицька	2 069,5	Шегинівська	5 492,6
31	Грабовецька	2 055,9	Щирецька	5 250,3
32	Рудківська	1 971,8	Магерівська	5 239,6
33	Чукв'янська	1 777,2	Луківська	5 223,7
34	Вільшаницька	1 543,8	Гніздичівська	5 057,7
35	Воютицька	1 454,1	Воютицька	5 051,3
36	Магерівська	1 453,4	Міженецька	5 012,5
37	Міженецька	1 326,8	Воле-Баранецька	5 003,3
38	Луківська	1 247,1	Грабовецька	4 860,1
39	Воле-Баранецька	1 117,8	Розвадівська	4 713,3
40	Новоміська	1 052,0	Новоміська	4 262,5

Джерело: розраховано і складено за даними [4]

Так, різниця між найвищим значенням показника доходів загального фонду на 1 мешканця між Славською ОТГ (максимальне значення – 18598,5 грн) та Новоміською ОТГ (мінімальне значення – 1052,0 грн) складає у 17,6 разів. Аналогічна ситуація спостерігається й стосовно величини видатків загального бюджету, що припадає на 1 особу. Відтак виникає проблема асиметричності фінансового забезпечення розвитку територій, яка суттєво поглиблюється порівняно з міськими та сільськими громадами, що обумовлено об'єктивними чинниками концентрації економічної діяльності на їхніх територіях. Хоча ситуацію можна дещо врегулювати офіційними трансфертами, проте сама проблема внутрішньорегіональної диференціації бюджетної забезпеченості не може бути вирішеною лише шляхом дофінансування видатків бюджетів менш розвинутих ОТГ, що потребує пошуку та використання більш дієвого інструментарію регулювання територіального розвитку.

Внаслідок проведення реформи децентралізації, в Україні утворено майже півтори тисячі громад, які спершу мали можливість добровільного об'єднання. Проте далеко не усі з них є фінансово самодостатніми і не володіють належним ресурсним потенціалом для забезпечення повноцінного розвитку, тому й відбулося суттєве укрупнення, де враховувалися економічні показники. Відтак для підтримки громад з меншими доходами держава використовує так зване “горизонтальне вирівнювання” – перерозподіляє частину ресурсів від багатших громад (реверсна

дотація) на користь бідніших (базова дотація) на основі врахування значення індексу податкоспроможності¹ відповідного бюджету (стаття 99 Бюджетного кодексу).

Станом на початок 2022 року з усіх громад, які функціонують в Україні, майже 75% отримували базові дотації з державного бюджету, понад 14% громад сплачують реверсні дотації, а 11% громад – бездотаційні. При цьому близько 80% від усієї сукупності громад, які отримували базові дотації, – це сільські і селищні громади. Найбільше базових дотацій у 2021 році отримували громади Закарпатської, Івано-Франківської, Донецької, Львівської та Одеської областей. У Тернопільській, Чернівецькій та Волинській областях частка громад, які отримують базові дотації, становить понад 90%. Загалом на десять громад, які найбільше перераховували реверсних дотацій, припадало у 2021 році понад 45% всього обсягу реверсних дотацій. Серед них - сім громад-обласних центрів: Дніпровська, Львівська, Запорізька, Харківська, Одеська, Вінницька, Полтавська міські громади, а до початку військового вторгнення росії, до цієї категорії входили також громади з розвинутою на той час промисловістю – Криворізька, Маріупольська, Енергодарська. В абсолютному значенні найбільше базових дотацій у 2021 році отримали Лисичанська, Дрогобицька, Костянтинівська, Камінь-Каширська, Хустська, Торецька, Слов'янська, Волноваська, Олександрійська міські громади та Біловодська селищна громада [7].

У процесі реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади важливим є розроблення дієвого механізму фінансового вирівнювання диспропорцій у розвитку територіальних громад. Він повинен бути спрямованим на забезпечення державою рівного доступу своїм громадянам до публічних послуг стандартизованої якості та кількості. Задля оптимізації існуючої

¹Індекс податкоспроможності є коефіцієнтом, що відображає обсяг надходжень відповідного податку на 1 жителя до середнього значення по Україні. Якщо індекс податкоспроможності від 0,9 до 1,1, то така громада не віддає державі грошей і не отримує нічого з бюджету. Якщо ж індекс перевищив 1,1, то держава в такій громаді забирає половину від того, що перевищує надходження податку на доходи фізичних осіб порівняно з аналогічним середнім показником по всіх бюджетах місцевого самоврядування в Україні. Якщо значення індексу менше 0,9, держава дотує такі громади, тобто надається базова дотація відповідному бюджету в обсязі 80 відсотків суми, необхідної для досягнення потрібного значення. Це означає, що базова дотація - це не 100% компенсація коштів, яких не вистачає, враховуючи середньодержавний показник, а компенсація лише 80% коштів від мінімальної суми (стаття 99 Бюджетного кодексу).

системи горизонтального вирівнювання доцільним видається розширення переліку платежів, які входять до розрахунків базової та реверсної дотації. Для максимального зменшення міжтериторіальних диспропорцій необхідно розширити базу для фінансового вирівнювання, а саме здійснювати визначати індекс податкоспроможності з урахуванням не лише податку на доходи фізичних осіб, а й інших податків та обов'язкових платежів, що надходять до місцевих бюджетів. Це дасть можливість більш об'єктивно здійснювати розрахунки та враховувати більшу кількість чинників, що впливають на податковий потенціал відповідної території.

З іншого боку, задля вдосконалення системи горизонтального фінансового вирівнювання спроможності територіальних громад розмір фінансової підтримки з Державного бюджету слід диференціювати залежно від чисельності їх населення. Оскільки методика розрахунку базової дотації та інших трансфертів враховує даний показник [8], це потребує у майбутньому (оскільки в часі війни це здійснити складно) врегулювання питань обліку та оцінювання чисельності населення, оскільки зазначена вище методика опирається на дані останнього перепису населення 2001 року. Це призводить до необ'єктивного розподілу коштів та необхідності дофінансування делегованих повноважень за рахунок власних доходів бюджетів територіальних громад.

Питання фінансового вирівнювання є важливим із точки зору виконання державою соціальної функції і забезпечення належного життєвого рівня громадянам на всій території країни. При цьому, з одного боку, порушується принцип справедливості, оскільки доходи мали би залишатися у бюджетах тих громад, які їх заробили. Такий підхід явно демотивує потужні громади й, у певному сенсі, розслабляє ті, які отримують дотації. Адже чим більше доходів заробляє фінансово-стабільна територіальна громада, тим більше коштів треба віддати на користь інших. З іншої сторони, система дотацій повертає частину грошей з громад, де люди працюють, в громади, у яких вони проживають. Так, наприклад, у Києві та 10 найбільших містах до початку російсько-української війни проживало понад чверть населення країни – 8,5 млн. Загалом майже всі великі міста є “прибутковими” громадами, а серед збиткових – сільські ради, які й виступають в ролі «експортерів» робочої сили до фінансово самодостатніх міських територіальних громад. Відтак в

Україні у 2021 році налічувалося 50 громад, в яких понад 50% в структурі бюджету становить базова дотація. Такі громади є фінансово нестійкими, не можуть генерувати власні доходи та забезпечити належний рівень розвитку без допомоги держави. Ще налічується 196 громад, де частка базової дотації становить 30-50%. Найбільше громад з рівнем дотаційності понад 30% – у Закарпатській, Івано-Франківській, Чернівецькій, Рівненській та Волинській областях [7].

Ще одним із варіантів вирішення цієї проблеми є законодавча зміна порядку зарахування ПДФО за місцем проживання фізичної особи, а не місцем її праці. Це дасть змогу підвищити рівень фінансової самодостатності територіальних громад – «експортерів» трудових ресурсів за рахунок розширення джерела отримання податкових доходів, створить можливості для реалізації нових соціальних а інфраструктурних проектів, а відтак – посилить мотивацію до розвитку сприятливих для життя умов, підвищення якості та кількості соціальних послуг [9, с. 269]. Однак така законодавча зміна може супроводжуватися низкою труднощів (додаткових витрати коштів та часу з огляду на складність адміністрування податку, необхідність постійного контролю місця проживання працівника та своєчасності перерахування податку тощо), що потребує розроблення конкретного механізму її реалізації. Він повинен базуватися, передусім, на вчасній і достовірній інформації про постійне місце проживання (податкову адресу) фізичної особи-платника податку, а також належному контролю та посиленні відповідальності роботодавця за утримання та перерахування ПДФО до місцевих бюджетів і подання звітності до фіскальних органів. Таким чином зміна системи адміністрування податку з доходів фізичних осіб в частині його зарахування до місцевих бюджетів за місцем проживання фізичної особи сприятиме підвищенню фінансової самодостатності територіальних громад та зменшенню диспропорцій в економічному і соціальному розвитку між ними.

Однак, на нашу думку, найкращим механізмом для зміцнення фінансової незалежності та самодостатності територіальних громад, буде здійснення одночасної передачі органам місцевого самоврядування переважної більшості повноважень місцевого характеру і коштів Державного бюджету у вигляді окремих податків або їх частини. Так, делегування органів місцевого самоврядування

широкими бюджетними повноваженнями дозволяє їм провадити власну бюджетну політику, організовувати бюджетний процес на локальному рівні та визначати структуру витрат з урахуванням потреб місцевого населення. Вважаємо, що при цьому доцільним буде диференціацію бюджетного ресурсу здійснити за рівнями бюджетної системи (міські, селищні і сільські бюджети). У той же час районні та обласні бюджети мали б забезпечувати коштами виконання тільки делегованих державних повноважень, джерелом фінансування яких в основному мали б бути міжбюджетні трансфери.

У бюджетній практиці можливим також є зменшення обсягу видаткових зобов'язань органів місцевого самоврядування, що аж ніяк не є раціональним способом подолання тимчасових фінансових труднощів. Така ситуація може мати місце у зв'язку зі скороченням компетенції цих органів, а отже – звуженням сфери їх владних повноважень. Натомість передача частини видаткових зобов'язань місцевого самоврядування органам державного управління вищих рівнів іноді має сенс у разі, коли недостатнє фінансове забезпечення потреб територіальних громад, спричинене невідповідністю їх доходів закріпленим за ними повноваженням щодо здійснення бюджетних видатків, стає постійним та масовим явищем. При цьому до компетенції вищих рівнів управління, зокрема й у часі війни, доцільно відносити ті завдання місцевого самоврядування, які мають загальнодержавне значення, передбачають дотримання єдиних соціальних норм і стандартів і можуть не менш ефективно виконуватися органами державної влади. У результаті перерозподілу мають бути ліквідовані так звані «непрофінансовані мандати», тобто повноваження щодо здійснення витрат, які передані місцевому самоврядуванню без адекватного ресурсного забезпечення. Відтак збільшення надходжень місцевих бюджетів за незмінності потреб територіальних громад, неодмінно посилює фінансову самодостатність органів місцевого самоврядування. Тому важливо використовувати усі наявні резерви збільшення їх доходів та скорочення видатків.

Іншим викликом забезпеченню фінансової самодостатності територіальних громад є гостра проблема правового забезпечення діяльності місцевої влади. Не зважаючи на те, що нині існує чимало нормативних документів у зазначеній сфері, на нашу думку, жоден з них повною мірою не окреслює основні аспекти діяльності

територіальних громад як першої ланки влади на місцях, зокрема в напрямку можливостей забезпечення їх фінансової самодостатності в ході проведення сучасних реформ.

Ця проблема посилюється частою, практично щорічною зміною механізму бюджетного регулювання, переліку регулюючих доходів і нормативів відрахувань. До того ж процес розроблення державного бюджету з року в рік супроводжується внесенням змін до нормативних актів в частині умов розподілу бюджетного ресурсу між рівнями влади. Особливо найбільше змін у бюджетному законодавстві прийнято впродовж останніх місяців, поки триває воєнний стан в Україні. Так, за даними Офісу підтримки реформи децентралізації при Міністерстві розвитку громад та територій України, за цей час внесено 248 змін до законодавчо-нормативної бази, яка регламентує сферу функціонування місцевих бюджетів. Наведемо основні з них [10]:

- скорочення низки трансфертів місцевим бюджетам з метою спрямування до резервного фонду державного бюджету для забезпечення фінансування заходів територіальної оборони, захисту безпеки населення та функціонування бюджетної сфери, комунальних підприємств у період воєнного стану (зокрема субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на здійснення заходів щодо соціально-економічного розвитку окремих територій та на реалізацію інфраструктурних проектів та розвиток об'єктів соціально-культурної сфери);
- скасування перерахувань міжбюджетних трансфертів з державного бюджету місцевим бюджетам населених пунктів на тимчасово неконтрольованій території з можливістю їх подальшого перерозподілу шляхом збільшення обсягу міжбюджетних трансфертів місцевим бюджетам населених пунктів, на територію яких переміщуються особи – споживачі гарантованих послуг;
- скасування перерахувань реверсної дотації до державного бюджету з місцевих бюджетів територіальних громад, на території яких введено воєнний стан;
- фінансування діяльності військових адміністрацій населених пунктів здійснюється за рахунок коштів відповідного місцевого бюджету територіальної громади, де утворено військову адміністрацію;

- виділення місцевим бюджетам субвенції на забезпечення нагальних потреб функціонування держави в умовах воєнного стану та субвенції на відновлення об'єктів критичної інфраструктури шляхом внесення відповідних змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2022 рік»;
- уточнення порядку та умов надання субвенції місцевим бюджетам на реалізацію проектів у рамках Програми з відновлення України

Зазвичай часті зміни демотивують органи місцевого самоврядування до ефективного формування власних фінансових ресурсів та ускладнюють процеси середньострокового бюджетування. Однак в умовах війни вони є необхідними, оскільки спрямовані на безперервне виконання місцевих бюджетів, забезпечення ефективного функціонування бюджетної сфери та життєво необхідних потреб жителів територіальних громад у період дії воєнного стану.

У сучасних умовах для чималої кількості територіальних громад характерним є високий рівень дотаційності бюджетів та надання субвенцій. Це перевантажує державний бюджет України та потребує від територіальних громад пошуку додаткових джерел фінансових ресурсів, зокрема – альтернативних, що розширить їхні можливості у напрямку вирішення соціальних проблем, розвитку інфраструктури території та зміцненню її позицій в національній економіці. На нинішній день серед усіх видів альтернативних джерел фінансування місцевого розвитку, територіальні громади повинні на практиці вдаватися до тих, з яких можна одержати певні кошти. До них відносимо як внутрішні (прибуток від діяльності комунальних підприємств; дохід від продажу і здачі в оренду комунального майна; проценти за депозитами територіальної громади), так і зовнішні (банківські та інші кредити, емісія цінних паперів власного боргу, гранти, благодійні внески, кошти на формування ендавментів, надходження від концесій та місцевих гарантій тощо) позабюджетні джерела.

Особливу увагу необхідно звернути на те, що фінансова самодостатність громади повинна визначатися поряд іншими критеріями її здатністю створювати власні фонди (фонди громад) коштом благодійних чи інвестиційних внесків мешканців самої громади. Такий підхід до активізації використання небюджетних джерел для фінансування розвитку територіальної громади, з одного боку,

сприятиме формуванню інвестиційної бази для диверсифікації економічної діяльності на місцевому рівні, з іншого, – спонукатиме членів територіальної громади до активізації громадського контролю за ефективністю використання таких коштів. Слід зазначити, що вітчизняні фонди громад, незважаючи на їх невелику кількість та популярність, докладають чимало зусиль у своїй повсякденній діяльності до розвитку локальної філантропії, активізації місцевого населення, налагодження соціального партнерства та мобілізації ресурсів громади. Саме ці фонди повинні стати основною з'єднувальною ланкою між місцевою владою, ініціативними групами та бізнесовими структурами, зокрема в частині формування благодійних коштів як на ліквідацію наслідків воєнних дій, так і на цілі майбутнього повоєнного відновлення.

Ще одним важливим напрямом зміцнення фінансової самодостатності територіальних громад, який особливо актуалізується в умовах воєнного стану, є посилення співпраці з донорськими організаціями європейських держав і міжнародних об'єднань задля отримання додаткового фінансування на цілі розбудови та модернізації інфраструктури відповідних громад, а також підготовки до реалізації проєктів їх повоєнного соціально-економічного розвитку. Очевидними перевагами такого джерела коштів є, перш за все, безповоротність, відсутність виникнення боргових зобов'язань та, відповідно, відсутність сплати відсотків за такими ресурсами. Однак для цього джерела фінансування притаманний високий рівень конкуренції та складна конкурсна основа вибору переможців. Як свідчить попередній досвід участі територіальних громад у грантових проєктах та програмах, більшість із них досі стикається з труднощами заповнення заявки на участь, фахового використання іноземних мов та відповідного інформаційного забезпечення. Тому часто серед переможців різних програм виступали одні і ті ж громади, оскільки вони володіють досвідом оформлення документів для участі в таких програмах, а також мають спеціалістів з відповідними знаннями та компетенціями.

В нинішніх умовах, саме територіальні громади та органи їх місцевого самоврядування повинні виступити у цьому питанні одними з першочергових ініціаторів, особливо якщо мова йде про громади та регіони, які постраждали

внаслідок воєнного стану, а також ті, які віддалені від зони бойових дій, але розташовані поруч із кордоном з ЄС.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Основними деструктивними чинниками, що впливають на трансформацію просторової моделі розвитку України є значні втрати людського потенціалу, масштабний перерозподіл трудових ресурсів всередині країни, припинення діяльності великих підприємств у зоні бойових дій та релокація частини бізнесу до більш безпечних регіонів, скорочення обсягів за ключовими напрямками експортно-імпортової діяльності, зниження економічної активності та посилення фіскального і бюджетного дефіциту, порушення логістичних зв'язків, знищення та пошкодження ключових об'єктів інфраструктури, значне зниження доходів населення та втрата засобів для існування частини домогосподарств. Усі ці та інші проблеми негативно позначаються на фінансовому забезпеченні та функціонуванні територіальних громад, ускладнюючи не лише процеси розвитку, а й поточної життєдіяльності та подальшого виживання у воєнний та повоєнний період. Саме тому актуальною і своєчасною є постановка питання щодо забезпечення фінансової самодостатності територіальних громад яка характеризується спроможністю органів їх влади за рахунок сформованих фінансових ресурсів у місцевих бюджетах фінансувати у повному обсязі видаткові повноваження на вирішення соціальних, культурних потреб, достатніх для життєдіяльності у короткостроковому періоді й забезпечення умов для розвитку індивідуума і здорової нації у довгостроковій перспективі.

Під впливом воєнних дій в економіці України відбуваються структурні зміни, викликані переміщенням підприємств із економічно активних регіонів, які перебувають у зоні бойових дій, до більш безпечних регіонів з нижчим рівнем ділової активності. Така зміна зумовлює появу фіскальних дисбалансів у бюджетах територіальних громад зазначених вище регіонів та, відповідно, зміну рівня їх фінансової самодостатності.

Аналізуючи стану виконання місцевих бюджетів за 7 місяців 2022 року дає підстави стверджувати, що на рівні місцевих бюджетів загалом відновився поступовий позитивний приріст. Це свідчить, що територіальні громади здатні

ефективно розпоряджатися та нарощувати отримані фінансові ресурси, реагувати належним чином на непередбачувані виклики та забезпечувати високий рівень надання послуг та швидко адаптовуватися до нових умов. Адже умовах воєнного стану надзвичайно важливим є забезпечення оперативного, належного та безперервного виконання місцевих бюджетів і забезпечення життєво необхідних потреб жителів територіальних громад.

Проведений аналіз показав, що однією із проблем територіальних громад, яка залишається й досі невирішеною, є обмеження можливостей органів місцевого самоврядування у вирішенні питань місцевого розвитку, про що свідчить значна частка міжбюджетних трансфертів у доходах місцевих бюджетів. Це потребує розробку особливого підходу, який би передбачав поступове зниження трансфертної залежності місцевих бюджетів від державного шляхом перерозподілу доходів та делегованих повноважень між рівнями влади та забезпечення відповідності між ними. Реалізація зазначеного підходу, особливо в умовах воєнного часу, повинна передбачати з однієї сторони – здійснення одночасної передачі органам місцевого самоврядування переважної більшості повноважень місцевого характеру і коштів Державного бюджету у вигляді окремих податків або їх частини, а також ліквідацію повноважень місцевого самоврядування щодо здійснення видатків без належного ресурсного забезпечення – з іншої.

В основі горизонтального фінансового вирівнювання повинно бути покладено законодавчу зміну порядку зарахування ПДФО за місцем проживання фізичної особи, а не місцем її праці. Це потребує вдосконалення методики визначення складових індексу податкоспроможності розвитку територій, а саме в частині розрахунку ПДФО та визначення чисельності населення адміністративно-територіальних одиниць. Така зміна підвищить рівень фінансової самодостатності територіальних громад – «експортерів» трудових ресурсів шляхом збільшення обсягу їх податкових доходів та посилить мотивацію для реалізації нових соціальних та інфраструктурних проектів.

В часі війни особливу увагу територіальним громадам слід звертати увагу на пошук можливостей збільшення дохідної бази за рахунок альтернативних надходжень, зокрема від діяльності комунальних підприємств, продажу і оренди

комунального майна, вкладень у депозити і цінні папери, гарантій і концесій, а також грантової та благодійної діяльності. Це загалом розширить їхні можливості у напрямку вирішення соціальних проблем, розвитку інфраструктури території, а для окремих громад створить додаткове джерело ресурсів на ліквідацію наслідків воєнних дій і майбутнє повоєнне відновлення.

З метою нівелювання впливу ризиків зниження фінансової самодостатності територіальних громад вимагає від органів їх влади активізації дій та прийняття раціональних рішень за такими напрямками: диверсифікація джерел доходів місцевих бюджетів для послаблення впливу дії зовнішніх чинників на акумулювання коштів; налагодження системної ефективної взаємодії з платниками податків у процесі сплати платежів до місцевого бюджету; посилення прозорості і відкритості бюджетного процесу; перегляд видаткових статей бюджету та визначення пріоритетних сфер вкладення коштів відповідно до стратегії розвитку територіальних громад та викликів, зумовлених воєнним станом; забезпечення ефективного використання коштів з усіх можливих джерел фінансування програм і проектів розвитку територіальних громад; формування ефективної системи контролю за плануванням та виконанням місцевого бюджету. Саме усі ці питання виступають перспективними напрямками для подальших наукових пошуків та досліджень.

Література

1. Government revenue, expenditure and main aggregates. EUROSTAT. URL: <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>.
2. Бюджет України 2021: статистичний збірник / Міністерство фінансів України. Київ. 2021. 279 с.
3. Аналіз виконання місцевих бюджетів за січень-липень 2022 року. Децентралізація в Україні. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/15456> (дата звернення 12.09. 2022).
4. Бюджети територіальних громад України: опублікована нова версія інформаційно-аналітичного дашборду. Децентралізація в Україні. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/14281?page=3> (дата звернення 11.09. 2022).

5. Борщевський В., Матвеев Є., Куропась І, Микита О. Територіальні громади в умовах воєнного стану: як забезпечити ефективне управління в контексті пріоритетів повоєнного розвитку. Громадський простір. 2022. 29 квіт. URL: <https://www.prostir.ua/?news=terytorialni-hromady-v-umovah-vojennoho-st...> (дата звернення 02.09. 2022).

6. Український бізнес в умовах повномасштабної війни: аналітика стану за шість місяців. URL: <https://cid.center/ukrainian-business-in-conditions-of-full-scale-war-analysis-of-the-situation-for-six-months/>

7. Децентралізація: які громади годують Україну, а які – дотаційні. Громадська організація “Чесно”. URL: <https://www.chesno.org/post/5092/>(дата звернення 10.09. 2022).

8. Методика формування спроможних територіальних громад: Постанова Кабінету Міністрів України від 8 квітня 2015 р. № 214. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF#Text>

9. Територіальні громади в умовах децентралізації: ризики та механізми розвитку: монографія / за ред. Кравціва В. С., Сторонянської І. З. Львів: ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України, 2020. 531 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»).

10. Особливості бюджетного процесу в умовах воєнного стану (оновлюється). Децентралізація в Україні. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/14654> (дата звернення 12.09. 2022).

References

1. EUROSTAT (2019), “ Government revenue, expenditure and main aggregates”, available at: <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do> (Accessed 03 September 2022)

2. Ministry of Finance of Ukraine (2021), Byudzhety Ukrainy 2021. Statystychnyj zbirnyk [Budget of Ukraine 2021. Statistical publication], Ministry of Finance of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

3. Decentralization in Ukraine (2022), “Analysis of the implementation of local budgets for January-July 2022”, available at: URL: <https://decentralization.gov.ua/news/15456> (Accessed 12 September 2022).

4. Decentralization in Ukraine (2022), “Budgets of territorial communities of Ukraine: a new version of the information and analytical dashboard has been published”, available at: <https://decentralization.gov.ua/news/14281?page=3> (Accessed 11 September 2022).

5. Borshchevs'kyy, V. Matvyeyev, YE. Kuropas', I and Mykyta O. (2022), “Territorial communities under martial law: how to ensure effective management in the context of post-war development priorities”, Public space, April 29, available at: <https://www.prostir.ua/?news=terytorialni-hromady-v-umovah-vojennoho-stanu-yak-zabezpechyty-efektyvne-upravlinnya-v-konteksti-priorytetiv-povojennoho-rozvytku> (Accessed 12 September 2022).

6. The official site of the Innovation Development Center (2022), “Ukrainian business in conditions of full-scale war: analysis of the situation for six months”, available at: <https://cid.center/ukrainian-business-in-conditions-of-full-scale-war-analysis-of-the-situation-for-six-months> (Accessed 9 September 2022).

7. The official site of the public organization “Chesno” (2022), “Decentralization: which communities feed Ukraine, and which subsidize”, available at: <https://www.chesno.org/post/5092/> (Accessed 10 September 2022).

8. Cabinet of Ministers of Ukraine (2015), Resolution “Methodology for the formation of capable territorial communities”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF#Text> (Accessed 18 September 2022).

9. Kravtsiv, V.S and Storonianska, I.Z (2019), Terytorial'ni hromady v umovakh detsentralizatsiyi: ryzyky ta mekhanizmy rozvytku [Territorial communities in conditions of decentralization: risks and mechanisms of development], Instytut rehionalnykh doslidzhen imeni M. I. Dolishnoho NAN Ukrainy, Lviv, Ukraine.

10. Decentralization in Ukraine (2022), “Peculiarities of the budgetary process in the conditions of martial law (updated)”, available at: <https://decentralization.gov.ua/news/14654> (Accessed 12 September 2022).

Стаття надійшла до редакції 03.10.2022 р.